

Eksistens -handlingen at være til

Tekster til religion og filosofi
ved
Jens Thodberg Bertelsen og Frede Færing

Fredericia Amtsgymnasium		
år	navn	kl.
92/93	Jane Hansen	3.B.
94/95	Mette L. Pedersen	3.0
96/97	Haja Siig Kristensen	3Y
98/99	Lise Lykkegaard	3Z
2000/01	Karin Leth	3X
2001/02	Cecilie Hansen	3.C

Gyldendal

1991

12

Martin Heidegger

Man dør

Normalt skyder vi døden fra os, idet vi kun opfatter den som vort livs afslutning. Vi fortrænger den bl.a. gennem en bestemt sprogbrug, sådan at det personlige og ubehagelige „Jeg dør“ fordrejes til et upersonligt og ufarligt „Man dør“. Men derved snyder vi os selv, mener den tyske filosof Martin Heidegger (side 11 f). For netop erkendelsen af min egen døds uundgåelighed gør en egentlig eksistens mulig (Fra: *Sein und Zeit*, 1927, side 252-54; oversættelse ved Kurt Zimmermann).

Den almindelige offentlighed „kender“ døden som noget, man hele tiden møder som „dødsfald“. Den eller den der står en nærmere eller fjernere „dør“. Ukendte „dør“ hver dag og hver time. „Døden“ optræder som en ukendt, i verden forekommende begivenhed. I den skikkelse forbliver den i den ubemærkethed, som er karakteristisk for det, man møder daglig. „Man“ har også allerede sikret sig en forklaring på denne hændelse. Den udtalte eller som regel undertrykte „flygtige“ snak om emnet betyder: man skal også selv dø engang, men lige nu rammes man ikke.

Analysen af „man dør“ afslører utvetydigt beskaffenheden af den dagligdags væren til døden. Den forstås i den slags tale som et ubestemmeligt 'noget', der først og fremmest må komme et eller andet sted fra, men dernæst ikke lige nu er aktuel for en selv og derfor ikke faretruende. Dette „man dør“ udbreder den mening, at døden ligesom rammer „man“. Den officielle eksistensforklaring siger: „man dør“, fordi alle andre og man selv på den måde kan bilde sig ind: ja, ikke lige netop jeg; denne „man“ er nemlig ingen. „Døden“ forfladiges til en hændelse, der gan-

ske vist rammer tilværelsen, men ikke er knyttet til én bestemt. Døden, der konkret er min, og som ingen andre kan overtage, forvandles til en offentligt forekommende hændelse, som „man“ møder. Det er karakteristisk at tale om døden som et stadigt tilbagevendende „tilfælde“. Man taler altid om den som noget allerede „virkeligt“ og tilslører dens karakter af mulighed og samtidig de dermed forbundne momenter af isolation og uovervindelighed. Med en sådan tveetydighed sætter tilværelsen sig i stand til at fortabe sig i „man“, til at frasi sig en udmærket evne til væren, der tilhører det allerpersnligste. „Man“ giver ret til og øger fristelsen til at skjule for sig selv den mest personlige væren til døden.

Den tilslørende vigen uden om døden behersker dagliglivet så hårdnakket, at de „nærmeste“ i kredsen ofte direkte forsikrer den „døende“ om, at han ikke skal dø og snart igen vil vende tilbage til almindelig beroligelse for sine bekymrede omgivelser. En sådan „omsorg“ har tilmed til hensigt at „trøste“ den døende. Den vil bringe ham tilbage til livet, idet den hjælper ham helt og holdent

at skjule hans inderste, isolerede eksistensmulighed. „Man“ beroliger således bestandig med hensyn til døden. Det gælder imidlertid i grunden ikke blot den „døende“, men i lige så høj grad den „trøstende“. Og selv i tilfælde af død skal offentligheden i sin omsorgsfulde sorgløshed ikke forstyrres og foruroliges af begivenheden. Man ser jo dog i andres død ikke sjældent en social ubehagelighed, ja en direkte taktløshed, som offentligheden skal beskyttes mod.

Det der ifølge „mans“ tavse dekret „hører sig til“ er en ligegyldig ro over for den „kendsgerning“, at man dør. Udviklingen af en sådan „overlegen“ ligegyldighed gør tilværel-

sen fremmed for sin mest personlige og uafhængige egenskab.

Fristelse, beroligelse og fremmedgørelse er imidlertid karakteristisk for forfaldets manifestationer. Den daglige væren til døden er i sit forfald en bestandig flugt for den. Væren til enden er en slags omtolkende, uegentligt forstående og tilslørende vigen uden om den. At ethvert menneskes egen tilværelse faktisk altid dør, dvs. er slut i sin væren, dette faktum skjuler den for sig selv ved at ændre døden til et dagligt forekommende dødsfald hos andre, der i hvert fald forsikrer os endnu tydeligere om, at „man selv“ jo „lever“ endnu. Idet man forfalder til flugten for døden, bevidner den daglige tilværelse imidlertid at „man“ også ikke udtrykkelig bevæger sig i „tanker om døden“.

Storm P.: Se ikke på begyndelsen, men på enden af en ting.

KAPITEL 4: AT VÆLGE LIVET

14

Søren Kierkegaard

Vælg!

Hvordan kan man overvinde tilværelsens tomhed og etablere et liv med indhold og ansvarlighed? spørger Kierkegaard, og han lader sin litterære figur, etikeren, formulere et muligt svar. Etikeren er omtalt i indledningen side 6. (Fra: Enten-Eller, Samlede Værker bd. 3, 1962, side 149-152 og side 232-233 i uddrag, original (1843).

Min Ven!

Hvad jeg saa ofte har sagt Dig*, det siger jeg endnu engang, eller rettere det tilraaber jeg Dig: enten – eller; *aut – aut*; Paa mig har disse Ord altid gjort et stærkt Indtryk, og gjøre det endnu, især naar jeg saaledes nævner dem blankt og bart, hvori jo ligger en Mulighed af at sætte de forfærdeligste Modsætninger i Bevægelse. De virke paa mig som en Besværgelses-Formular, og min Sjæl bliver i høj Grad alvorlig, stundom næsten rystet. Jeg tænker paa en tidlig Ungdom, hvor jeg uden ret at fatte, hvad det er at vælge i Livet, med barnlig Tillid hørte paa Ældres Tale, og Valgets Øieblik blev mig høitideligt og ærværdigt, uagtet jeg i at vælge kun fulgte en Andens Anviisning. Jeg tænker paa de Øieblikke i et senere Liv, hvor jeg stod paa Skilleveien, hvor min Sjæl modnedes i Afgjørelsens Stund. Jeg tænker paa de mange mindre vigtige men for mig ikke ligegyldige Tilfælde i Livet, hvor det

gjaldt om at vælge; thi om der end kun er eet Forhold, hvor dette Ord har sin absolutte Betydning, hver Gang der nemlig paa den ene Side viser sig Sandhed, Retfærdighed og Hellighed, paa den anden Side Lyst og Tilbøielighed, og dunkle Lidenskaber og Fortabelser, saa er det dog altid af Vigtighed ogsaa i ting, hvor det i og for sig er uskyldigt, hvilket man vælger, at vælge rigtigt, at prøve sig selv, at man ikke engang med Smerte skal begynde et Tilbagetog til det Punkt, man gik ud fra, og takke Gud, om man ikke har mere at bebreide sig end at have spildt sin Tid.

Og nu, Du, Du bruger jo ofte nok dette Ord, ja det er næsten blevet Dig et Mundheld, hvad Betydning har det for Dig? Slet ingen. For Dig er det, at jeg skal erindre om Dine egne Udtryk: et Blink, en Haandevending, et *coup de mains**, et Abracadabra. Ved enhver Leilighed veed Du at anbringe det, og det bliver heller ikke uden Virkning; paa Dig vir-

Du: Etikeren, der taler her, henvender sig til et du, æstetikeren (jvnf T. 5). *Coup de Mains*: fr. et kup.

ker det nemlig som en stærk Drik paa en Nervesvag. Du bliver fuldkommen beruset i, hvad Du selv kalder, høiere Galenskap. Du har Din store Glæde af at „trøste“ Folk, naar de henvende sig til dig i kritiske Tilfælde; Du hører paa deres Udvikling og nu siger Du: ja jeg indseer det nu fuldelig, der er jo Tilfælde mulige, man kan enten gjøre det eller det; min oprigtige Mening og mit venskabelige Raad er som følger: gjør det eller gjør det ikke, Du vil fortryde begge Dele. Dog Den der spotter Andre, han spotter sig selv, og det er ikke for Intet, men en dyb Spot over Dig, et sørgeligt Beviis paa, hvor ledeløs Din Sjæl er, at Din Livsanskuelse concentrerer sig i een eneste Sætning „jeg siger bare enten – eller.“ Der- som det nu virkelig var Din Alvor, saa var der Intet med Dig at udrette, man maatte lade Dig gaae for hvad Du var, og beklage, at Tung- sind eller Letsind havde svækket Din Aand. Nu derimod, da man vel veed, at det ikke forholder sig saaledes, fristes man ikke til at beklage Dig, men vel til at ønske, at Dit Livs Forhold engang maae skruue Dig ind i sine Bøiler, og tvinge Dig til at lade Det komme frem, der boer i Dig, maa begynde den skar- pere Examination*, der ikke lader sig nøie med Snak eller med Vittigheder. Livet er en Maskerade, oplyser Du, og dette er Dig et uudtømmeligt Stof til Moro, og endnu er det ikke lykkedes Nogen at kende Dig; thi enhver Aabenbarelse er altid et Bedrag, kun paa den Maade kan Du aande, og forhindre, at Folk ikke trænge ind paa Dig og besvære Respirationen. Deri har Du Din Virksomhed, at be- vare Dit Skjul, og dette lykkes Dig, thi Din Maske er den gaadefuldeste af alle; Du er nemlig Ingenting, og er bestandig blot i For- hold til Andre, og hvad Du er, er du ved dette Forhold.

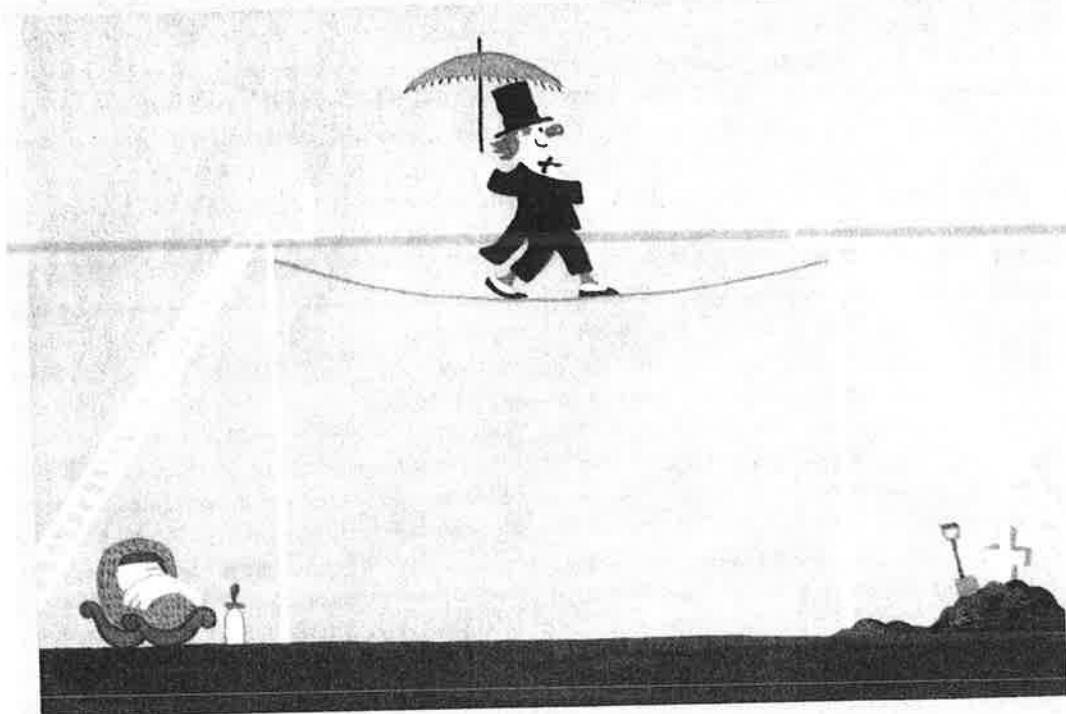
Veed Du da ikke, at der kommer en Mid- natstime, hvor Enhver skal demaskere sig, troer Du, at Livet altid lader sig spøge med, troer Du, at man kan liste bort lidt før Midnat for at undgaae det? Eller forfærdes Du ikke herved? Jeg har seet Mennesker i Livet, der saa længe bedrog Andre, at deres sande Væ-

sen derved tilsidst ikke kunde aabenbare sig; jeg har seet Mennesker, der saa længe legede Skjul, at tilsidst Vanvid gennem dem ligesaa modbydeligt paanødte Andre deres lønlige Tanker, som de hidtil stolt havde skjult dem. Eller kan Du tænke Dig noget Forfærdeligere end at det endte med, at Dit Væsen opløste sig i en Mangfoldighed, at Du virkelig blev Flere, blev ligesom hine ulykkelige Dæmoniske en Legio*, og Du saaledes havde tabt det Inder- ste, Helligste i et Menneske, Personlighedens bindende Magt? Du skulde i Sandhed ikke spøge med, hvad der ikke blot er alvorligt, men rædsomt. I ethvert Menneske er der No- get, der til en vis Grad forhindrer ham i at blive sig selv fuldelig gjennemsigtig; og dette kan i saa høi Grad være Tilfældet, han kan saa uforklarligt være indflettet i Livsforhold, der ligge ud over ham selv, at han næsten ikke kan aabenbare sig; men Den, der ikke kan aaben- bare sig, kan ikke elske, og den, der ikke kan elske, han er den Ulykkeligste af Alle. Og Du gjør i Kaadhed det Samme, Du øver Dig i den Kunst at blive gaadefuld for Alle. Min unge Ven! sæt der var Ingen, der brød sig om at gjætte Din Gaade, hvad Glæde havde Du da deraf?

...

Valget. Individet bliver sig da bevidst som dette bestemte Individ, med disse Evner, disse Tilbøieligheder, disse Drifter, disse Li- denskaber, paavirket af denne bestemte Om- givelse, som dette bestemte Produkt af en bestemt Omverden. Men idet han saaledes bliver sig bevidst, overtager han det Altsam- men under sit Ansvar. Han hæsiterer* ikke, om han skal tage det Enkelte med eller ikke; thi han veed, at der er noget langt Høiere, der gaaer tabt, hvis han ikke gjør det. Han er da i Valgets Øieblik i den fuldkomneste Isolation, thi han trækker sig ud af Omgivelsen; og dog er han i samme Moment i absolut Continui- tet, thi han vælger sig selv som Produkt; og dette Valg er Frihedens Valg, saaledes, at idet han vælger sig selv som Produkt, han ligesaa godt kan siges at producere sig selv. Han er da

Examination: undersøgelse. en legio: sml. Mark. 5,9 og Luk. 8,30; hæsiterer: tøver.

Storm P.: Linedans. Fra vugge til grav.

Vælger
vælger
giver en
frihed
- det kan
også
ikke
se

i Valgets Øieblik ved Slutningen, thi hans Personlighed slutter sig sammen; og dog er han i samme Øieblik netop ved Begyndelsen, thi han vælger sig selv efter sin Frihed. Som Produkt er han indeklemmt i Virkelighedens Former, i Valget gjør han sig selv elastisk, forvandler hele sin Udvorteshed til Indvorteshed. Han har sin Plads i Verden, i Friheden vælger han selv sin Plads, det er, han vælger denne Plads. Han er et bestemt Individ, i Valget gjør han sig selv til et bestemt Individ, til det samme nemlig; thi han vælger sig selv.

Individet vælger da sig selv som en mangfoldig bestemt Concretion, og vælger sig derfor efter sin Continuitet. Denne concretion er Individets Virkelighed; men da han vælger den efter sin Frihed, saa kan man ogsaa sige, at den er hans Mulighed, eller, for ikke at bruge et saa æsthetisk Udtryk, at den er hans Opgave. Den, der lever æsthetisk, seer nemlig overalt kun Muligheder, disse udgjøre for ham den tilkommende Tids Indhold, hvorefter Den, der lever ethisk, overalt seer Opgaver. Denne sin virkelige Concretion seer

Individet da som Opgave, som Maal, som Formaal. Men det, at Individet seer sin Mulighed som sin Opgave, det udtrykker netop hans Souverainet over sig selv, hvilken han aldrig opgiver, om han end paa den anden Side ikke behager sig i den højst ugenerede Souverainet, som en Konge uden Land altid har. Dette giver det ethiske Individ en Sikkerhed, som Den, der lever blot æsthetisk, aldeles mangler. Den der lever æsthetisk, han venter Alt udenfra. Deraf den sygelige Angst, hvormed mange Mennesker tale om det Forfærdelige i, ikke at være kommen paa sin Plads i Verden. Hvo vil negte det Glædelige i, ret at have grebet heldigt i denne Henseende; men en saadan Angst tyder altid paa, at Individet venter Alt af Pladsen, Intet af sig selv. Den der lever ethisk, han vil ogsaa see at vælge sin Plads rigtigt; mærker han imidlertid, at han har grebet feil, eller at der reiser sig Hindringer, som ikke staa i hans Magt, saa taber han ikke Modet; thi Souveraineteten over sig selv opgiver han ikke. Han seer strax sin Opgave, og er derfor øieblikkeligt handlende. Saaledes seer han ogsaa ofte Mennesker, der frygte for, at de, naar de engang

forelske sig, ikke skulle faae en Pige, der netop er det Ideal, der passer for dem. Hvo vil negte det Glædelige i at faae en saadan Pige; men paa den anden Side er det dog en Overtro, at det, der ligger udenfor et Menneske, er det, der kan gjøre ham lykkelig. Den der lever ethisk, han ønsker ogsaa at være lykkelig i sit Valg; viser det sig imidlertid, at Valget dog ikke er ganske efter Ønske, saa taber han ikke Modet, han seer strax sin Opgave, og at Kunsten ikke er at ønske, men at ville. Mange, der dog have en Forestilling om hvad et Menneskeliv er, ønske at være samtidige med store

Begivenheder, at være indviklede i betydningsfulde Livsforhold. Hvo vil negte, at Sligt har sin Gyldighed; men paa den anden Side er det dog Overtro at mene, at Begivenhed og Livsforhold, som saadanne gjøre et Menneske til Noget. Den der lever ethisk, han veed, at det, det kommer an paa, er, hvad man seer i ethvert Forhold, og med hvilken Energi man betragter det, og at Den, der saaledes danner sig selv i de ubetydeligste Livsforhold, kan opleve Mere end Den der har været Vidne til, ja Part i de mærkeligste Begivenheder.

15

Friedrich Nietzsche

Vær jorden tro!

Hos Friedrich Nietzsche (side 10 f) står forestillingen om Guds død central. I konsekvens af Guds død er mennesket henvist til at søge og sætte sine værdier i den nære virkelighed.

Uddraget er hentet fra hovedværket „Således talte Zarathustra“ (1883-85), der er en blanding af en filosofisk programerklæring og et mytisk-poetisk digt. Zarathustra, en persisk religionsstifter fra 7. årh. f.Kr., gøres i værket til repræsentant for Nietzsches filosofiske grundtanker (Fra: Werke, bd. II (1966), side 279-81; oversættelse ved Inge Houmann).

Da Zarathustra kom til den nærmeste by, som ligger ved skovene, fandt han der mange folk forsamlet på torvet: for det var lovet dem, at de skulle få en linedanser at se. Og Zarathustra talte således til folket:

Jeg lærer jer om overmennesket. Mennesket er noget, som skal overvindes. Hvad har I gjort for at overvinde det?

Alle væsener har hidtil skabt noget ud over sig selv: og I vil være denne store flods ebbe og hellere vende tilbage til dyret end overvinde mennesket?

Hvad er aben for mennesket? En latter eller en smertelig skam. Og netop dette skal mennesket være for overmennesket: en latter eller en smertelig skam.

I har tilbagelagt vejen fra orm til menneske, og meget i jer er endnu orm. Engang var I aber, og selv nu er mennesket mere abe end nogen abe.

Selv den viseste blandt jer er kun en splitelse og blanding af plante og spøgelse. Men befaler jeg jer at blive planter eller spøgelser?

Se, jeg lærer jer om overmennesket!

Overmennesket er jordens mål. Jeres vilje skal sige: overmennesket skal være jordens mål!

Jeg besværges jer, mine brødre, forbliv jorden tro og stol ikke på dem, der taler til jer om overjordiske håb! Giftblandere er de, om de ved det eller ej.

De er livsforagtere, uddøende og selvfor-giftede, som jorden er træt af: så måtte de forsvinde!

Engang var synden mod Gud den største synd, men Gud døde, og dermed døde også den slags syndere. Det frygteligste er nu at forsynde sig mod jorden og at agte det uudforskede inderste for højere end jordens mål!

Engang så sjælen med foragt på legemet: og dengang var denne foragt det højeste – den ville have legemet udmagret, hæsligt, udhugret. Således tænkte den at kunne undslippe det og jorden.

Åh – denne sjæl var selv endnu mere udmagret, hæslig og udhugret: og grusomhed var denne sjæls vellyst!

Men sig mig nu også I, mine brødre: hvad fortæller jeres legeme om jeres sjæl? Er jeres sjæl ikke armød og smuds og en ynkelig tilfredshed?

Sandelig, en smudsig strøm er mennesket. Man må være et hav for at kunne optage en smudsig strøm uden at blive uren.

Se, jeg lærer jer om overmennesket: det er dette hav, i det kan jeres store foragt gå under.

Hvad er det største, I kan opleve? Det er den store foragts time. Den time, i hvilken selv jeres lykke bliver til væmmelse for jer og ligeledes jeres fornuft og jeres dyd.

Den time, hvor I siger: „Hvad er min lykke værd! Den er armod og smuds og en ynkelig tilfredshed. Men min lykke skulle retfærdiggøre selve livet!“

Den time, hvor I siger: „Hvad er min fornuft værd! Begærer den viden som løven i sin føde? Den er armod og smuds og en ynkelig tilfredshed!“

Den time, hvor I siger: „Hvad er min dyd værd? Endnu har den ikke bragt mig til vanvid. Hvor jeg er træt af mit godt og mit ondt! Det hele er armod og smuds og en ynkelig tilfredshed!“

Den time, hvor I siger: „Hvad er min retfærdighed værd! Jeg kan ikke se, at jeg er som et glødende kul. Men den refærdige er et glødende kul!“

Den time, hvor I siger: „Hvad er min medlidenhed værd! Er ikke medlidenhed det kors, hvortil den nagles, der elsker menneskene? Men min medlidenhed er ingen korsfæstelse.“

Har I allerede talt således? Har I allerede skreget således? Ak, hvade jeg blot hørt jer skribe således!

Ikke jeres synd – jeres nøjsomhed skriger mod himlen, jeres smålighed selv i jeres synd skriger mod himlen!

Hvor er dog det lyn, der skal slikke jer med sin tunge? Hvor er det vanvid, som skal indpodes i jer?

Se, jeg lærer jer om overmennesket: det er dette lyn, det er dette vanvid!

Da Zarathustra havde sagt således, råbte én iblandt folket: „Vi har nu hørt nok om linedanseren; lad os nu også se ham!“ Og alt folket lo ad Zarathustra. Men linedanseren, som troede tilråbet gjaldt ham, gav sig i lag med sit arbejde.

Men Zarathustra så på folket og undredes. Så sagde han:

„Mennesket er en line, udspændt mellem dyr og overmenneske – en line over en afgrund.“

Farligt er det at gå over, farligt at være undervejs, farligt at se sig tilbage, farligt at gyse og at blive stående.

Det store ved mennesket er, at han er en bro og ikke et mål: det elskelige ved mennesket er, at han er en overgang og en undergang.“

17

Jean-Paul Sartre

Mennesket skaber sig selv

Hvad betyder det, når mennesket ikke har en gud som garant for livets mening og moralen? Opløses livet så ikke i tilfældigheder? Bliver alt så ikke ligegyldigt? Sartre mener nej. Det „forladte“ menneske bliver overladt til sig selv og bliver skaberen af sit eget liv og sin egen moral. (Fra: Eksistentialisme er humanisme, 1974, side 11-19; oversættelse ved Anders Thuborg, fransk original 1946).

Hvad er egentlig det, man kalder eksistentialisme?

Størsteparten af dem, der benytter ordet, ville komme i en slem forlegenhed, dersom de skulle forklare, hvad de mener med det. Nu, da det er kommet på mode, erklærer man uden videre en musiker eller en maler for at være eksistentialist. En medarbejder ved *Clartés* undertegner sig *Eksistentialisten*. Og i det hele taget anvendes ordet i dag i så vid betydning og i sådan udstrækning, at det ikke betegner noget som helst. Det forekommer mig, at de folk, der er ude efter sensation og „bevægelse“, da de ikke har nogen ny „isme“ at samles om, sådan som f.eks. „surrealisme“, nu knytter sig til denne filosofi. Men den kan ikke give dem ret meget i den retning. I virkeligheden er læren den mindst egnede til skandale, man kan finde, og den strengest tænkelige. Den er udelukkende bestemt for teoretikere og filosoffer. I og for sig let nok at definere. Det, som gør sagen ind-

viklet, er, at der er to slags eksistentialister: For det første de, som er kristne, og blandt hvilke jeg regner Jaspers og Gabriel Marcel (katoliker), og for det andet de ateistiske eksistentialister, hvortil Heidegger og også de franske eksistentialister og jeg selv hører. Det, som de har tilfælles, er blot det faktum, at de mener, eksistensen går forud for essensen, eller, om De vil, at man må bygge på subjektiviteten. Hvad skal man egentlig forstå ved det? Når vi betragter en genstand, der er frembragt, som f.eks. en bog eller en papirkniv, så er denne genstand lavet af en håndværker, der er sat i gang af en forestilling; han støtter sig til forestillingen „papirkniv“ og ligeledes til en forudgående fremstillingssteknik, der er en del af forestillingen, og som i grunden er en slags plan. Således er papirkniven på en gang en genstand, som frembringes på en bestemt måde, og som på den anden side er til en bestemt anvendelse. Man kan ikke antage, at en mand ville lave en papirkniv

Clarté: fransk tidsskrift om samfundsforhold, socialisme og fred m.m. **surrealisme**: retning indenfor billedkunst og litteratur, som i et grotesk billedsprog søger at give udtryk for underbevidsthedens visioner og associationer. **Jaspers**, **Marcel** og **Heidegger**: se indledningen side 14 f og 11 f.

uden at vide, hvad den skal bruges til. Vi kan altså sige, for papirknivens vedkommende, at essensen – d.v.s. de samlede midler og egenskaber, som gør det muligt at lave den og at definere den – går forud for eksistensen. Og således er tilværelsen af en papirkniv eller en bog, der ligger foran mig, bestemt. Vi har altså her et teknisk syn på verden, ved hvilket vi kan sige, at frembringelsen går forud for eksistensen.

Når vi tænker os en skabende Gud, så er denne Gud næsten altid gjort lig med en højestående håndværker. Og hvilken lære vi end henholder os til, om det er Descartes' eller Leibniz', så forudsætter vi altid, at viljen mere eller mindre følger forstanden eller mere eller mindre tilpasser sig efter den, og at Gud, når han skaber, nøjagtig ved, hvad det er, han skaber. Således kan forestillingen om mennesket i Guds tanke lignedes ved forestillingen om papirkniven i industri-tankens. Og Gud frembringer mennesket efter en bestemt teknik og en forestilling, akkurat ligesom håndværkeren laver en papirkniv eller en definition og en teknik. Således realiserer det individuelle menneske en bestemt forestilling, som er i den guddommelige forstand. I det 18. århundrede hos ateismens filosoffer er begrebet Gud afskaffet, men ikke i lige måde ideen om, at essensen går forud for eksistensen. Denne idé træffer vi næsten overalt. Vi finder den hos Diderot', hos Voltaire' og endog hos Kant'. Mennesket er i besiddelse af en menneskelig natur. Denne menneskelige natur, som er begrebet menneske, findes hos alle mennesker, og det vil sige, at hvert menneske er et enkelt eksempel på et universelt begreb: Mennesket. Hos Kant resulterer denne universalitet i, at skovmennesker, naturmennesker såvel som byborgeren, er tvunget ind i den samme definition og besidder de samme grundegenskaber. Og således går også her essensen forud for den historiske eksistens, vi møder i naturen.

Den ateistiske eksistentialisme, som jeg re-

præsenterer, er mere konsekvent. Den erklærer, at dersom Gud ikke eksisterer, er der i det mindste et væsen, hos hvem eksistensen går forud for essensen, et væsen, som eksisterer, før det kan defineres ved et begreb, og dette væsen er mennesket eller, som Heidegger siger, den menneskelige virkelighed. Hvad betyder det her, at eksistensen går forud for essensen? Det betyder, at mennesket først eksisterer, er til, viser sig i verden, og at det defineres bag efter. Dersom mennesket, således som eksistentialisten opfatter det, ikke kan defineres, vil det sige, at det fra først af intet er. Det bliver til efterhånden, og det bliver, hvad det gør sig selv til: Altså: der er ikke nogen menneskelig natur, fordi der ikke er nogen Gud til at udtænke den. Mennesket er simpelthen, – ikke alene sådan som det begriber sig selv, men også sådan som det vil sig selv, og sådan som det opfatter sig selv efter eksistensen, sådan som det vil sig selv efter denne fremdrift mod eksistensen. Mennesket er ikke andet, end hvad det gør sig selv til. Dette er eksistentialismens første princip.

Det er også det, man kalder subjektivitet, og som man bebrejder os under dette navn. Men hvad siger vi med det, andet end at mennesket har en større værdighed end en sten eller et bord? Vi påstår, at mennesket eksisterer først, d.v.s. at mennesket er til, før det kaster sig mod en fremtid, og at det er vidende om, at det projicerer sig ind i fremtiden. Mennesket er fra først af en plan, som oplever sig selv subjektivt, i stedet for at være noget mos, noget råddenskab eller et blomkålshoved. Der eksisterer ikke noget som helst forud for denne plan. Der er ikke noget i en intelligibel himmel. Mennesket bliver det, som det har planlagt at være. – Ikke det, det gerne vil være. Thi det, vi almindeligvis forstår ved at ville, er en bevidst afgørelse, som for de flestes vedkommende finder sted senere end det, man har gjort sig selv til. Jeg kan ville tilslutte mig et parti, skrive en bog, gifte mig ... men alt det er kun en tilkendegivelse af et mere

René Descartes fransk filosof, 1596-1650. G. W. Leibniz: tysk filosof, 1646-1716. Immanuel Kant: tysk filosof, 1724-1804. Denis Diderot: fransk forfatter, 1713-1784. François de Voltaire: fransk forfatter og oplysningsfilosof. intelligibel: forståelig, fattelig.

originalt valg, mere spontant end det, man kalder vilje. Dersom imidlertid eksistensen virkelig går forud for essensen, er mennesket ansvarligt for det, det er. Og den første opgave for eksistentialismen må være at sætte ethvert menneske i besiddelse af det, det er, og lade hvile på det fulde ansvar for dets eksistens. Endvidere, når vi hævder, at mennesket er ansvarligt for sig selv, vil vi ikke dermed sige, at mennesket kun er ansvarligt for sin egen individualitet, men det er ansvarligt for alle mennesker. Subjektivisme kan tages i to betydninger, og vore modstandere spiller på begge betydninger af ordet. Subjektivisme angår på den ene side den individuelle persons eget valg, og på den anden side det umulige i for et menneske at nå ud over subjektiviteten. Det er i det sidste, vi ser den dybe mening i eksistentialismen. Når vi siger, at mennesket vælger sig selv, mener vi ganske vist, at hver af os vælger sig selv; men deri ligger også, at vi i valget indbefatter alle mennesker. I virkeligheden er der ikke en af vore handlinger, der ikke, idet de skaber mennesket sådan som vi vil være, på samme tid skaber et billede af mennesket sådan som vi mener, det bør være. At vælge at være sådan eller sådan, er på samme tid at bekræfte værdien af det, vi vælger. Thi vi kan aldrig vælge det onde. Det, vi vælger, er altid det gode, og intet kan være godt for os uden at være det for alle. Dersom eksistensen derfor går forud for essensen, og vi har i sinde at eksistere samtidig med at vi danner vort billede, så må dette billede gælde alle og for hele vor tidsalder. Således er vort ansvar meget større, end vi kunne være tilbøjelige til at antage; thi det omfatter hele menneskeheden. Dersom jeg er arbejder, og jeg vælger at melde mig ind i en kristelig sammenslutning i stedet for at være kommunist, fordi jeg ved dette medlemskab vil angive, at resignation

egentlig er, hvad der anstår mennesket bedst, at menneskeriget ikke skal befæstes her på jorden, så tager jeg ikke blot mit eget tilfælde med i afgørelsen: jeg resignerer på alles vegne, og følgelig har min holdning forpligtet hele menneskeheden. Og dersom jeg, hvad der er mere individuelt, agter at gifte mig, sætte børn i verden, – ja, så (selv om dette giftermål udelukkende afhænger af min egen situation, min lidenskab eller mit ønske) binder jeg derved ikke alene mig selv men hele menneskeheden til monogami. Jeg er ansvarlig for mig selv og for alle, og jeg skaber et bestemt billede af mennesket, jeg vælger. Idet jeg vælger mig selv, vælger jeg mennesket.

Derfor kan man ikke være selv!

18

Albert Camus

Vin og brød

Albert Camus (fransk forfatter, 1930-60) voksede op i et algersk arbejderhjem, studerede filosofi og deltog under den anden verdenskrig i den franske modstandsbevægelses kamp mod den tyske besættelsesmagt. Camus står i stor gæld til den eksistentialistiske filosofi, men løser dens spørgsmål på en egen, original måde. For Camus at se er tilværelsen absurd. Han finder mennesket placeret i en meningsløs verden. Men det karakteristiske for mennesket er, i modsætning til dyrene, at det kan forholde sig til denne verden (Fra: Sisofos-myten, 1942, oversættelse ved Helga Vang Lauridsen, 1960, side 39-41 og 65-67).

Hvis jeg anklager en uskyldig for en uhyrlig forbrydelse, hvis jeg for eksempel påstår over for en retscaffen mand, at han har begæret sin egen søster, vil han sige, at beskyldningen er absurd. Denne indignation har sine komiske sider, men den har også sin berettigelse. Den retskafne mand giver gennem sit svar udtryk for den absolutte modstrid mellem det, jeg beskylder ham for, og de principper, han har fulgt hele sit liv. „Det er absurd,“ vil sige det samme som „Det er umuligt,“ men også det samme som „Det er selvmodsigende.“ Hvis jeg ser en mand gå løs på et maskingevær med dragen sabel, vil jeg anse hans handlemåde for absurd. Men den er kun absurd på grund af misforholdet mellem hans hensigter og den virkelighed, han står overfor, med andre ord modsætningsforholdet mellem hans faktiske kræfter og det mål, han har sat sig. På samme måde betragter vi en dom som absurd, når vi sammenligner den med den dom, de foreliggende kendsgerninger tilsyneladende kræver. Og på samme måde kan man foretage en demonstration *in absurdum* ved at sammenligne et ræsonnements konsekvenser med den logiske virkelighed, man ønsker at hævde. I

alle disse tilfælde, fra det simpleste til det mest komplicerede, bliver absurditeten mere iøjnefaldende, jo større afstanden er mellem de to led i sammenligningen. Et ægteskab kan være absurd, ligesom en had- eller trodsfølelse kan være det, som en tavshed, en krig, ja selv en fred kan være det. Overalt gælder det, at absurditeten opstår ved en sammenligning. Det er derfor berettiget at sige, at absurditetsfølelsen ikke er resultat af en simpel undersøgelse af et fænomen eller et indtryk, men opstår af en sammenligning mellem en faktisk tilstand og en bestemt virkelighed, mellem en handling og en overmægtig omverden. Det absurde ligger ikke i noget af de to sammenlignede elementer, der ligger i forskellen mellem dem. Det udspringer af deres konfrontation.

I det foreliggende tilfælde og på det intellektuelle plan kan jeg altså sige, at det absurde ikke ligger i mennesket (hvis en sådan metafor i det hele taget har nogen mening), og heller ikke i den omgivende verden, men i det faktum, at de begge eksisterer. Det absurde er foreløbig det eneste led, som forbinder dem (...) Jeg véd ikke, om denne verden har

20

Victor E. Frankl

Lidelse og frihed

Victor E. Frankl (f. 1905) var professor i psykiatri og neurologi i Wien. Teksten her er et eksempel på en psykologs brug af eksistensfilosofien. Frankl har selv været i koncentrationslejr, og dér gjort værdifulde iagttagelser. Kan man berøve et menneske dets frihed? Selv i den værste lidelse og fornægtelse mener Frankl, at menneskets fundamentale frihed er tilstede, og at mennesket kan fastholde dets værdighed (Fra: *Psykologi og eksistens*, 1969, side 61-63 og 69-71; oversættelse ved Ebba Hentze).

Den stærke følelse af ikke at være andet end kasterbold og princippet om helst ikke at spille skæbne selv, snarere lade skæbnen råde, alt dette og desuden den dybe apati, der griber menneskene i lejren, gør det forståeligt, at fangen prøver på at undvige ethvert initiativ og frygter afgørelser. I lejren er der afgørelser, der må træffes pludselig, på stedet, og det er ofte afgørelser, der drejer sig om at være eller ikke være. I sådanne øjeblikke vil fangen helst have, at skæbnen skal tage tvangen til at træffe afgørelser fra ham. *Denne flugt fra afgørelsen* giver sig tydeligst til kende, når fangen stilles foran afgørelsen for eller imod en flugt: i de minutter – det kan aldrig dreje sig om andet end minutter – hvor han må træffe en sådan afgørelse, oplever han alle helvedes kvaler: skal han gøre flugtforsøget eller skal han lade være? Skal han tage den risiko, skal han ikke? Jeg har også oplevet denne skærsild fuld af indre spænding. Kort tid før fronten rykkede frem til vor lejr, var der lejlighed til flugt. En kammerat, der måtte gøre lægetjeneste i barakker uden for lejren, ville flygte. Han ville absolut flygte sammen med mig. Under på-

skud af, at han absolut måtte have mig med som specialist ved en konsultation hos en, der ikke var fange, kom vi ud af lejren. Derude skulle et hemmeligt medlem af en udenlandsk modstandsbevægelse give os uniformer og falske papirer. I sidste øjeblik opstod der imidlertid tekniske vanskeligheder, og vi blev nødt til at vende tilbage til lejren endnu en gang.

...

Nu løber jeg tilbage til min barak for at samle alle mine ejendele sammen: min suppeskål, et par lasede halvvanter, som jeg har „arvet“ efter en af de døde patienter i plettyfusbarakken, og et par dusin papirlapper, på hvilke jeg, som allerede omtalt, ved hjælp af stenografiske stikord er begyndt at rekonstruere det manuskript, jeg mistede i Auschwitz. Jeg går stuegang i hast, først den højre række, derefter den venstre række af patienter, der ligger sammenstuede på de rådende brædder på begge sider af jordhyttens midtergang. Jeg kommer til min eneste landsmand, han er næsten døende, og alligevel har det hele tiden

været min ærgerrighed at få ham til at klare sig. Jeg må naturligvis holde flugtplanen strengt hemmelig for alle tilfældes skyld. Alligevel synes min kammerat at ane noget. (Jeg var måske lidt nervøs.) Han spørger i hvert fald med svag stemme: „Stikker du også af?“ Jeg nægter. Men jeg kan ikke så let frigøre mig for hans blik. Efter sygebesøgene går jeg tilbage til ham. Atter møder jeg dette håbløse blik – og på en eller anden måde føler jeg det som en bebrejdelse. Jeg griber mere og mere af den ubehagelige følelse jeg fik, lige så snart jeg erklærede mig villig til flygte sammen med min kollega – og dermed brød med mit gamle princip, ikke at spille skæbne. Pludselig løber jeg ud af barakken, over til min kollega på sygestuen og siger: jeg *kan* ikke komme med. Jeg har næppe sagt det til ham, jeg har næppe besluttet mig til at blive hos patienterne, før den ubehagelige følelse er væk! Jeg ved ikke, hvad de kommende dage vil bringe, men rolig som aldrig før, og med faste skridt går jeg tilbage til plettyfusbarakken, sætter mig på brættet ved min kammerats fødder, prøver at trøste ham, derefter snakker jeg med de andre patienter for at berolige dem.

Efter dette forsøg på en psykologisk fremstilling og en psykopatologisk* forklaring af de typiske karaktertræk et længere ophold i koncentrationslejren fremkalder hos menneskene, kan man få det indtryk, at menneskesjælen til syvende og sidst er tvangsmæssigt og entydigt bestemt af omverdenen. Når det gælder koncentrationslejrens psykologi er det netop dette lejrlev, der udgør det særprægede sociale miljø og tilsyneladende tvangsmæssigt bestemmer menneskenes måde at forholde sig på. Man vil derfor med rette kunne komme med indvendinger – man kan spørge: hvad bliver der af den menneskelige frihed? Findes der ingen åndelig frihed til at tage stilling til de givne forhold i omgivelserne? *Er det virkelig sandt, det en naturalistisk verdensanskuelse og livsopfattelse ville have os til at tro, at mennesket ikke er andet end et produkt af forskellige bestemmende og betingende faktorer,*

enten de nu er af biologisk, psykologisk eller sociologisk art? Er mennesket virkelig ikke andet end det tilfældige resultat af sin egen legemlige konstitution, sin karakterologiske disposition og sin samfundsmæssige situation? Og i særdeleshed: viser menneskets sjælelige reaktioner på den særlige, socialt betingede omverden i lejren, at det er helt ude af stand til at unddrage sig indflydelsen fra denne tilværelsesform, det er tvunget ind i? At det må ligge under for den? At det på grund af „de tvingende omstændigheder“, under de livsbetingelser der råder i lejren „ikke kan andet“?

Dette spørgsmål kan vi både besvare erfaringsmæssigt og principielt. Erfaringsmæssigt for så vidt som livet i koncentrationslejren har vist os, at mennesket særdeles godt „også kan andet“. Der gives masser af eksempler, ofte heroiske, der har bevist, *at man både kan overvinde apatien og undertrykke irritationen; at der altså stadig lever en rest af åndelig frihed, af jeg'ets frie holdning til omverdenen selv i denne tilsyneladende absolutte indre og ydre tvangssituation.* Hvem af dem, der har oplevet koncentrationslejren, kunne ikke fortælle om de menneskeskikkelser, der gik over appelpladsen eller gennem barakkerne, og snart kom et opmuntrende ord, snart gav den sidste bid brød væk! Og selv om de kun har været få – de er alligevel beviser på, at man kan tage alt fra mennesker i koncentrationslejren alt, undtagen ét: den sidste menneskelige frihed til at forholde sig sådan eller sådan til de givne omstændigheder. *Og der fandtes et „sådan eller sådan“!* Hver dag og hver time i lejren gav tusinder af lejligheder til at fuldbyrde denne indre afgørelse, hvor mennesket selv bestemmer, om det vil give efter for de magter i omgivelserne, der truer med at frarøve det dets dybeste menneskelighed – dets indre frihed – og forføre det til at blive kastebold og objekt for de ydre vilkår, uden frihed og værdighed, forvandle det til den „typiske“ lejr-fange.

Ud fra dette sidste af de mulige synspunkter bliver også fangens sjælelige reaktionsmåde noget mere end udtryk for visse legem-

psykopatologisk: vedr. psykiske sygdomme.

lige, sjælelige og sociale betingelser – selv om disse, både kaloriemangelen i ernæringen, mangelen på søvn og de forskellige sjælelige „komplekser“ gør det aldrig så nærliggende af kapitulere for en typisk lejrspsykoses lov-mæssighed. I sidste instans viser det sig, at det, der sker med menneskets indre, *det koncentrationslejren tilsyneladende „gør“ mennesket til, er resultatet af en indre afgørelse*. Ethvert menneske kan altså principielt, og selv under sådanne forhold, på en eller anden måde afgøre, hvad det – åndeligt set – skal blive til i lejren: en typisk koncentrationslejr fange – eller et menneske, der selv her vedbliver at være menneske og bevarer menneskeværdigheden.

Dostojevski har engang sagt: „Jeg er kun bange for én ting: ikke at være min lidelse værdig.“ Disse ord måtte man ofte tænke på i forbindelse med de martyragtige mennesker i lejren; deres adfærd, deres lidelser og deres død var vidnesbyrd om menneskets sidste og umistelige frihed. De kunne godt have sagt, at de havde været „deres lidelser værdige“. De har bevist, at der ligger en ydelse i den rigtige smerte, at den er en indre handling. Menneskets åndelige frihed, den man ikke kan fra-

tage mennesket, førend det dør, giver det lejlighed til at gøre livet meningsfyldt, lige så længe det findes. Thi det er ikke kun et virksomt liv, der har mening, idet det giver mennesket mulighed for at virkeliggøre værdier i skabende aktivitet; det er heller ikke kun et nydende liv, der har mening, altså et liv, der giver mennesket lejlighed til at leve med skønhedsoplevelser, med kunst eller natur; der er også mening i det liv, der – som i koncentrationslejren – næppe giver nogen chance mere til at virkeliggøre værdier gennem skabende indsats eller oplevelse, men kun tillader en eneste sidste mulighed for høj moralsk holdning, den mulighed der ligger i måden, mennesket forholder sig på over for denne påtvungne indskrænkning af tilværelsen. Både det skabende og det nydende liv er for længst lukket. Men det er ikke blot det skabende og det nydende liv der har mening: *hvis livet overhovedet har en mening, må lidelsen også have en mening*. Lidelsen hører jo på en måde med til livet – på samme måde som skæbnen og døden gør det. Først nøden og døden gør den menneskelige tilværelse til et hele!